

ՀԻՒՍԻՍԵՍՆ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՊԷՍ, Գիրք Ա.,
Հրատարակություն Հ.Բ.Ը.Մ.-ի Լիբանանի Օրջանակա-
յին Ցանձնաժողովի, Պէյրութ, 1993, 248 էջ:

Իր գործունեության շուրջ երեսուն տարիների ընթացքում
Երուանդ Հիւսիսեան Հայագիտական Հիմնարկը լայն ճանաչում է
ստացել՝ «չնորհիւ անոր առաջին եւ երկարամեայ տեսուչ Վահէ-
Վահեանի անդուլ եւ ջանադիր գործունեության, չնորհիւ յետագայ
տարիներուն Վահէ-Վահեանին յաջորդող երիտասարդ տեսուչներ՝
Վաչէ Ղազարեանի եւ Պարոյր Աղպաշեանի, ինչպէս նաեւ տեղացի
եւ հայրենի հրաւիրեալ մասնագէտներու՝ Մօրուս Հասրաթեանի,
Գէորգ Խրլորեանի, Լեւոն Հախվերդեանի, Գերսամ Ահարոնեանի,
Բասգալ Փապուճեանի, Աշոտ Պատմագրեանի, Գնէլ Արք. Ճէրէճեա-
նի, Հայր Անդրանիկ Կոանեանի, Ժիրայր Դանիէլեանի, Պէպօ Սի-
մոնեանի, Յակոբ Աւետիքեանի եւ յարգելի այլ գործակիցներու
ջանքերուն» (էջ 7):

1992-ին Հիւսիսեան Հայագիտական Հիմնարկը ունեցաւ իր նոր
տեսուչը՝ հայրենի հայագէտ Փրոֆ. Ռուբէն Սաքապետոյեանը:

Իր պատասխանատու խմբագրութեամբ, ինչպէս նաեւ խմբա-
գրական կազմի անդամների՝ Հայր Անդրանիկ Վրդ. Կոանեանի,
Ժիրայր Դանիէլեանի եւ Արամ Սեփեթեանի համատեղ ջանքերով եւ
բրտնաջան աշխատանքով, վերջերս իրագործուեց Հիւսիսեան Հայա-
գիտական Հանդէսի առաջին գրքի լոյս ընծայումը:

Հանդէսի անդրանիկ թիւը եկաւ լրացնելու սփիւռքի հայագի-
տական լուրջ հրատարակութիւնների շարքը եւ գրաւելու իր տեղը:

Հայագիտական այս Հանդէսը իր էջերում տեղ է յատկացրել
սփիւռքահայ եւ հայրենի մտաւորականութեանը:

Հանդէսը ընդգրկման լայն շրջանակներ ունի: Ինչպէս իւրա-
քանչիւր հայագիտական բնոյթի հանդէս՝ այս Հանդէսը եւս հայա-
գիտութեամբ եւ հայրենագիտութեամբ զբաղուողների եւ հետաքրք-
րրուողների ուշադրութեանն է յանձնում հայ գրականութեան,
պատմութեան եւ երաժշտութեան հետ առընչուող, ինչպէս նաեւ պատ-
մաբնական թեմայով եւ մատենագրական հարցերի հետ կապուած

Հարուստ եւ արժէքաւոր գիտական նիւթ: Հատորը բացոււմ է որպէս «Յառաջարան» հակիրճ խմբագրականով, որտեղ շարադրուած են նոր հրատարակութեան նպատակը եւ սկզբունքները. «Լիբանանի իր միւս պաշտօնակիցներուն՝ «Հասկ Հայագիտական Տարեգիրք»ի եւ «Հայկագեան Հայագիտական Հանդէս»ի հետ ան կոչուած է միաւորելու առկայ ուժերը, իր շուրջ համախմբելու զանոնք եւ իր մասնակցութիւնը բերելու հայագիտական ու բանասիրական այն ճիգերուն, որոնք գերագոյն լարոււմով ու զոհողութիւններով կը կատարուին քիչ մը ամէն տեղ» (էջ 7):

Հանդէսի առաջին յօդուածը, որը պատկանում է գրականագէտ Լեւոն Հայրապետեանի գրչին՝ կրում է «Վահագն Դաւթեանի շափածոյի պատկերաւորման համակարգի մի քանի հարցեր» խորագիրը:

Յօդուածագիրը բանաստեղծի ինքնատիպ բանաստեղծական աշխարհում գտնում է յստակ արտայայտուած ասելիք՝ «հայրենաբաղձութիւն, կորցրած գեղեցկութիւնների ու բարոյական արժէքների կարօտ...» (էջ 10):

Յօդուածում հանգամանօրէն քննութեան ենթարկելով բանաստեղծի խօսքի պատկերաւորման համակարգի բաղադրիչները, մասնաւորաբար, մակդիրն ու համեմատութիւնը՝ հեղինակը եզրայանգում է, որ դրանք որոշակի ոճական, իմաստային եւ գեղարուեստական արժէք ունեն Վահագն Դաւթեանի քնարերգութեան մէջ:

Յիստ ուշագրաւ եւ շահեկան է Դոկտ. Մինաս Գոճայեանի հայ մատենագրութեան հետ առնչուած «Ակնարկ Զ. դարու հայ մատենագրութեան կարգ մը հարցերու վրայ» յօդուած-ուսումնասիրութիւնը:

Աղբիւրագիտական նիւթերի հիման վրայ հեղինակը յաջողապէս բացայայտում է Զ. դարի ուրոյն նշանակութիւնը:

Նա նշում է, որ Զ. դարին լայն տարածում են ստանում դաւանաբանական բնոյթի գրական սեռերը՝ թուղթը, ճառը, ներբողը եւ կանոնը: Յօդուածում շեշտոււմ է Գիրք Թղթոց դաւանաբանական ժողովածուի նշանակութիւնը, որպէս պատմական սկզբնաղբիւր Հայաստանի քաղաքական պատմութիւնը, դաւանաբանական պայքարի ընթացքը եւ այդ պայքարի հետ առնչուող հարցերը լուսարանելու համար:

Քննութեան ենթարկելով Գիրք Թղթոցի մէջ գետեղուած, եւ Զ. դարին գրուած, Բարգէն Կաթողիկոսի «Թուղթ Հայոց ի Պարսսառ Ուղղափառս» թուղթը՝ հեղինակը ընթերցողի ուշադրութեանն է յանձնում կարեւոր փաստեր, որոնք հարստացնում են «պատկերա-

ցումները եւ գիտելիքները Հայաստանեայց Եկեղեցուոյ ունեցած ազգեցութեան եւ հեղինակութեան մասին՝ դրացի քրիստոնեայ ազգերու վրայ» (էջ 46):

Դոկտ. Մ. Գոճայեանն իր յօդուածում կանգ է առել Ձ. դարի յայտնի դէմքերից՝ Աբրահամ Մամիկոնեան եւ Գրիգոր Արծրունեաց Եպիսկոպոսների դաւանարանական թղթերի եւ կանոնների վրայ: Յօդուածով հեղինակը անդրադարձել է նաեւ Ձ. դարին ծաւալուած թարգմանական գրականութեանը: Այստեղ ընդգծուած է այն միտքը, թէ այդ շրջանի թարգմանական գրականութեան մէջ իշխում էր յուսարանութիւնը:

Յաջորդ գրութիւնը հայրենի փրոֆ. Հենրիկ Բախշինեանի «Պաղտասար Դպիր (կեանքը եւ գործը)» վերնագրով յօդուածն է: Այն նուիրուած է Ժէ. դարի սկզբներին պոլսահայ իրականութեան մէջ հանդէս եկած ազգային զարթոնքի մեծ երգիչ՝ Պաղտասար Դպիրի կեանքին եւ գործունէութեանը: Յօդուածում հեղինակը պատշաճ ձեւով ներկայացրել է Պաղտասար Դպիր բանաստեղծն ու երաժիշտը, մանկավարժն ու գրահրատարակիչը, իմաստասէրն ու պատմաբանը:

Սփիւռքահայ գրականութեան արդի վիճակի մասին, խոր վերլուծութիւններով եւ բազմաթիւ լուրջ եւ շահեկան մտքերով, հանդէս եկած է յայտնի մտաւորականը Գէորգ Աճեմեանը՝ իր «Սփիւռքահայ գրականութեան ներկայ վիճակը» ուշագրաւ գրութեամբ:

Հայր Սահակ Քեչիշեանի ստորագրութեամբ Հանդէսի մէջ գետեղուած է «Ներսէս Ծնորհալի դիտուած Ներսէս Լամբրոնացիի կողմէ» գրութիւնը, ուր արուած են Ներսէս Լամբրոնացիի չափածոյ ներբողի բնագիրն ու թարգմանութիւնը եւ հակիրճ ամփոփումը: Ներբողը հայ մշակոյթի խոշոր դէմքերից՝ Ներսէս Ծնորհալիի կեանքի գովքն է: Հայր Սահակ Քեչիշեանն իր ամփոփման մէջ նշում է, որ ներբողի սողերը «իրենց գրական արժէքն ունենալով՝ սուղ տեղեկութիւններ կը հաղորդեն Ծնորհալիի բեղմնաւոր կեանքի մասին «տարօրինակ ներթափանցումով»:

Հայ մշակոյթի նշանաւոր գործիչներից՝ լեզուաբան, բառարանագիր, կրթական գործիչ Մխիթար Սեբաստացու քերականական վաստակին է նուիրուած Երուանդ Մելքոնեանի «Մխիթար Սեբաստացու քերականական աշխատութիւնները» գործը:

Մեծ է Մխիթար Սեբաստացու դերը հայ լեզուաբանութեան զարգացման ու մշակոյթի պատմութեան մէջ: Յօդուածագիրը մանրակրկիտ վերլուծութեան է ենթարկել Սեբաստացու Դուռն Քերականութեան Աշխարհարատ Լեզուին Հայոց եւ Քերականութիւն Գրարանի Լեզուի Հայկազեան Սեռի քերականական աշխատութիւնները, եւ ցոյց է տալիս լեզուական հարցերում նրա ձեռք բերած նուաճումները:

«Ճառ (Զաքաթալա) քաղաքը եւ Հայոց եկեղեցին» յօդուածում Սամուէլ Կարապետեանը խօսում է Մեծ Կովկասեան լեռնաշղթայի հարաւային անտառապատ նախալեռներում գտնուող Ճառ քաղաքի եւ այնտեղ պահպանուած ճարտարապետական յուշարձանների, այդ թւում՝ Հայոց Ս. Գէորգ եկեղեցու մասին:

Տակաւին անցեալ դարավերջին Մ. Եպիս. Բարխուդարեանցը եկեղեցու որմերին յայտնաբերել եւ արտագրել էր չորս հայերէն արձանագրութիւն: Յօդուածում տեղ են գտել այդ արձանագրութիւնները: Հեղինակը իր գրութեան մէջ ներկայացնում է եւս մէկ վիմագիր, որը գտել են տեղում՝ իրենց այցելութեան ժամանակ՝ 1984-ին: Նորայայտ վիմագրից պարզուած է, որ «Սուրբ Գէորգ եկեղեցին շինուել է 1851 թուականին: Կառուցմանը նիւթապէս օժանդակել են Զաքաթալայում ապրող մի քանի մեծահարուստ հայեր, որոնք յիշատակուած են որպէս Ղարաբաղցի, Փանձակեցի, Սղնախեցի, Դաշտեցի (Ագուլխի մի թաղամասն է)» (էջ 118):

Կարէն Մաթեոսեանն իր «Հոռոմոսի վանքի պատմութիւնից (ժԴ.-ժԸ. դդ.)» յօդուածում ազբիւրագիտական հարուստ նիւթեր ուսումնասիրելով՝ լոյս է սփռում միջնադարեան Հայաստանի ամենանշանաւոր հոգեւոր եւ մշակութային կենտրոն հանդիսացող Անիի մերձակայ Հոռոմոսի վանքի պատմութեան մի շրջանի վրայ, որը վրիպել է նախորդ ուսումնասիրողների տեսադաշտից: Հետազօտողը, իր գիտական պրպտումների շնորհիւ, գալիս է այն եզրակացութեան, որ «միջնադարեան հռչակաւոր վանքը, շնայած Անի-Շիրակի շրջանը պարբերաբար ամայացնող աղէտներին, շատ կենսունակ է եղել: Այն Հայոց երբեմնի շքեղաշէն մայրաքաղաքի հոգեւոր ու մշակութային աւանդների պահպանման կարեւոր միջնաբերդերից մէկն էր» (էջ 124):

Յօդուածում տրուած է նաեւ պատմական տուեալների հիման վրայ կազմուած Հոռոմոսի վանքի հազարամեայ պատմութեան ամբողջական ժամանակագրութիւնը:

Հայ ժողովրդի երաժշտութեան պատմութեան փայլուն մի էջին է նուիրուած հայ անուանի երաժշտագէտ՝ Փրոֆ. Ռուբէն Ալթունեանի ստորագրութիւնը կրող, «Թաթուլ Ալթունեանի՝ հայկական ժողովրդական երգերի մշակման սկզբունքները» յօդուածը:

Անգնահատելի է Թաթուլ Ալթունեանի՝ «Իսկական տաղանդի», «Հայ ժողովրդի յոյզերի թարգմանի» արուեստը, արուեստ՝ որը իր ամենամեծ յատկանիշի՝ մատչելիութեան շնորհիւ, դարձաւ հոգեհարազատ մեծին ու փոքրին:

Յօդուածը ընթերցուած է մի շնչով եւ հաճոյքով: Յօդուածագիրն ընթերցողի ուշադրութեանն է ներկայացնում մեծ արուեստա-

գէտի կողմից հայկական ժողովրդական երգերի մշակման սկզբունքները եւ այդ մշակումների կենսունակութեան գաղտնիքը: Հեղինակը այդ խորհուրդը համարում է «պարզութիւնը»: Նա նշում է, որ «Ալթունեանը սրբօրէն հետեւում էր երգի ամբողջական հնչողութեան պահպանմանը եւ մեծ կարեւորութիւն էր տալիս մեղեդու հայտնօք երգեցողութեան եւ մեկնաբանման նուրբ արտայայտչականութեանը...» (էջ 137):

Տարակոյս չկայ, որ խմբերգային արուեստի մեծ վարպետ թաթուլ Ալթունեանի թողած ժառանգութիւնը անգնահատելի մի ներդրում է հայ ազգային մշակոյթի գանձարանում:

Արդի հայ պատմագրութեան զարգացման համար յոյժ կարեւորութիւն է ներկայացնում պատմաբան Զաւէն Մսրրլեանի Համդէտում տեղ գտած «Փոխգնդապետ Ստոքսի լրտեսած Բէկզաղեան-Մոսվեան հեռաձայնային խօսակցութիւնը (26 Դեկտեմբեր 1920)» վերնագրով պատմա-քննական յօդուածը: Այն վերաբերում է անգլիական արխիւներից նոր մի վաւերագրի գիտական քննութեանը:

Հեղինակը յօդուածում թարգմանաբար տալիս է Քիֆլիսի մօտ բրիտանական ներկայացուցիչ, փոխգնդապետ Ստոքսի լրտեսած խօսակցութիւնը՝ Լոնտոն փոխանցած իր նամակով:

Զաւէն Մսրրլեանը նշում է, որ հեռաձայնային խօսակցութիւնը տեղի է ունեցել «Հայաստանի մէջ խորհրդային կարգերու հաստատումէն 24 օր ետք, 1920 թուականի աւարտէն շաբաթ մը առաջ» (էջ 156): Շեշտուած է, որ «Ստոքսի լրտեսած հեռաձայնային խօսակցութեան մէջ Խ. Հայաստանի կառավարութեան անդամներէն երկու կարեւոր պետական անձնաւորութիւններ կ'անդրադառնային Խ. Հայաստանը շահագրգռող արտաքին եւ ներքին կարեւոր հարցերու: Այդ հարցերն էին՝ պատրաստութեան ընթացքի մէջ եղող ռուս եւ թուրք խորհրդաժողովի հարցը, Մոսկուայի դիրքը Հայաստանի սահմաններուն մասին, ըլլայ խորհրդային եւ ըլլայ թուրք ղեկավարներու դիրքերուն մէջ նշմարուող հակասութիւնները, Ալեքսանդրապոլի իրավիճակը, Վրաստանի եւ Հայաստանի միջեւ գտնուող «Զէզոք գօտիի» պարագան եւ Հայաստանի ներքին վիճակը...» (էջ 156): Թողուածագիրը իր համոզիչ եւ գիտական մեկնութիւններով լոյս է սրբառում այդ հարցերի վրայ:

Պատմաբանի կողմից այս նոր փաստաթուղթի գիտական վերլուծութիւնը մի նոր նուաճում է արդի հայ պատմագիտութեան մէջ:

Անուանի պատմաբան եւ վաստակաշատ մանկավարժ՝ Լեւոն Վարդանը հանդէս է եկել «Հարկերը Օսմանեան Կայսրութեան մէջ» ուշագրաւ յօդուածով:

Պատմագիտական այս լուրջ յօդուածը լոյս է սփռում այն Հարկերի վրայ, որոնք ընկած էին օսմանեան Հարկային Համակարգի տակ: Յօդուածում, Հանդամանօրէն քննարկուած է Օսմանեան Կայսրութեան Հարկային վիճակը եւ դրանից բխող Հարկային «տարազները», ինչպէս նաեւ Հարկերի եւ տուրքերի հիմնական դասաւորումը: Յօդուածում հեղինակը բացայայտել է տնտեսական այն կացութիւնը, որ վիճակուած էր, մասնաւորաբար, արեւմտահային եւ Օսմանեան Կայսրութեան միւս ժողովուրդներին՝ ընդհանրապէս:

Օգտագործուած բազմաթիւ աղբիւրների տուեալները ամբողջի մէջ տեսնելու իմաստով շատ ուշադրաւ դատողութիւններ եւ եզրայանգումներ կարելի է գտնել յօդուածում: Գրութիւնը վկայելով պատմաբանի վաստակի մասին՝ ճանաչողական արժէք է ներկայացնում: Յօդուածը խիստ օգտակար է Հայ-օսմանեան, Հայ-թրքական տնտեսական յարաբերութիւնները ուսումնասիրող մասնագէտների համար:

Գերմանացի միսիոնար Վեր. Էոնեստ Եագոպ Քրիստոֆըլի կեանքին ու գործունէութեանն է նուիրուած Ռուպէր Ճեպեճեանի «Հայ որբերու եւ աշագուրկ մանուկներու «Հայրիկ»՝ Վերապատուելի Էոնեստ Եագոպ Քրիստոֆըլ» յօդուածը, ուր հեղինակը ներկայացրել է Քրիստոֆըլի մարդասիրական առաքելութիւնը:

Հանդէսը ունի նաեւ գրախօսական բաժին: Պէպօ Սիմոնեանը ներկայացնում է Սուրէն Դանիէլեանի Սփիւռփահայ Վէպը աշխատանքը, Իսկ Փրոֆ. Ռուբէն Սաքապետոյեանը գրախօսում է Հայոց Լեզուի նոր Բառարանը իր երկու ստուարածաւալ հատորներով՝ աշխատասիրութեամբ Գնէլ Արքեպս. Ճէրէճեանի, Փարամազ Կ. Տօնիկեանի (Ա. Հատոր) եւ Արտաշէս Տէր Պաշատուրեանի (Բ. Հատոր):

Հիւսիսեան Հայագիտական Հանդէսը սփիւռքի մշակութային կեանքում աչքի ընկնող երեւոյթ է: Հանդէսը կարեւոր դեր է կատարելու արտաշխարհը հայրենիքի հետ կապելու եւ հայագիտութեան զարգացման գործում:

Անդրանիկ Հատորը դրա առհաւատչեան է:

Ողջունում ենք առաջնեկ Հատորի լոյս ընծայումը:

Դոկտ. Ա. Հ. ԹՈՓԱԼԵԱՆ